

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

125:3. 2005

Hur alkoholistanstalterna ”satte kött på lagstiftningsbenet”

Johan Edman, *Torken. Tvångsvården av alkoholmissbrukare i Sverige 1940–1981*, Diss, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History 70, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 2004. 468 s.

Johan Edmans avhandling har samma lockande utseende som ett betänkande från 1940-talet. Pärmens och sidantalet ger läsaren de rätta förväntningarna på omsorgsfullhet och detaljrikedom. Däremot förbereder det henne inte på de goda berättelserna och den stimulerande analysen. Svensk socialhistoria har berikats med ett inspirerande och välgjort arbete om välfärdsstatens reaktioner på en marginell grupp. För den svenska och nordiska alkohol- och drogforskningen är Edmans arbete viktigt, inte bara som en solid kunskapskälla för kommande historiska analyser av missbrukarvård och kontroll utan också, tack vare sina kreativa grepp, som inspirerande idébank.

Ämnet är tvångsvården av alkoholister från 1940 till 1981, en period då tvångsvårdslagstiftningen förändrades relativt litet. Kontinuiteten var tvärtom påfallande, ända från den första speciallagen som antogs redan 1913. Tvångsvårdslagen möjliggjorde administrativa frihetsberövanden av ”icke-kriminella men samhällsbesvärliga alkoholmissbrukare på social indikation”. (s 22) Själva missbruket var en nödvändig men inte en tillräcklig indikation; det var de sociala skadorna som utgjorde de verkliga grunderna för ingripandena. Tvångsvården hade udden riktad mot samhällets fattiga. ”Vad den sociala problematiken som alkoholistvården skulle lösa bestod i” är dock en öppen fråga, menar Edman, (s 23) och det är detta han vill konkretisera.

Avhandlingens syfte är att undersöka hur vården, mot bakgrund av den starka kontinuiteten i de juridiska ramarna, såg ut i praktiken och hur denna praktik påverkades av eller sammanhänge med förändrade föreställningar om alkoholmissbrukets orsaker, följder och lösningar. Edman jämför diskussionen kring tvångsvården i betänkanterna, riksdagsdebatter och statliga utredningar samt centrala tidskrifter, med vårdverksamheten på några ledande tvångsvårdsanstalter för män och kvinnor, såsom den framträder i anstalternas arkiv (Venngarn för män och Haknäs, Brotorp respektive Runnagården för kvinnor). Som författaren konstaterar i sin täckande forskningsöversikt har tidigare undersökningar av svensk alkoholistvård främst byggts på analyser av statliga utredningar och diskussioner i fackpressen. Praktiken har däremot, fränsett vissa statistiska uppgifter om insatser och organisering, inte skärskådats. Edman har därför kunnat röra sig på ganska jungfrulig mark. Vårdindikationerna var, konstaterar han, under hela

perioden öppna för tolkningar av de instanser som hanterade ärendena, det vill säga nykterhetsnämnderna, polisen, Länsstyrelsen, Socialstyrelsen och anstaltsledningen. Tolkningsarbetet försiggick dessutom på anstalterna, där personalen fick "sätta kött på lagstiftningsbenet" som Socialstyrelsens August Åman uttryckte det. Genom att studera anstalternas verksamhetsberättelser och andra dokument ger Edman en bild av hur det sociala problemet, alkoholmissbruket, fick förändrad innebörd under åren och hur tvånget legitimerades på lokal nivå. Han visar hur enskilda anstalter ofta introducerade reformer som Socialstyrelsen sedan upptog som norm eller ideal. Ett värdefullt bidrag är Edmans framhävande av den svenska tvångsvårdens könsbundna karaktär, något han påvisar genom att jämföra vården på anstalter för män respektive kvinnor.

Genom sitt kontrasteringsgrepp – officiell retorik versus lokala verksamhetsbeskrivningar, de intagnas protester och argument å ena sidan och å andra sidan ledningens sanktioner och logik, och vård av kvinnor respektive män, konkretiserar han de sociala normer som tvångsvården strävade att upprätthålla. Han visar hur den moraliska fostran på anstalterna speglar förändringarna i två centrala samhällsinstitutioner: familjen och arbetslivet. Kyrkan tycks däremot, intressant nog, inte ha haft något inflytande på tvångsvården under perioden.

Tvångsvård som sortering

Förändringarna i formuleringen av det sociala problemet alkoholmissbruk sammanhänger inte med förändringar i alkoholmissbrukets omfattning, konstaterar Edman, utan snarare med att nya grupper får tolkningsföreträde och anger vad som är problemet och hur det skall lösas. Edman bekänner sig till en konstruktivism som han vill beskriva som en historisk contextualisering. En viktig teoretisk utgångspunkt (s 32ff) är socialpolitikern Georges Midré, och dennes syn på socialvården och alkoholistvården som en avgränsningsinstitution, som sorterar vårdmottagarna i värdiga och ovärdiga. I denna sällning har, enligt Midré, försörjningsplikten varit det viktigaste avgränsningskriteriet. Den värdigt hjälpsökande har varit antingen arbetsvillig, och då är bedömningen moralisk, arbetsoförmögen, enligt ett resurstänkande eller inte efterfrågad på arbetsmarknaden enligt ett marknadstänkande.

Edman bygger på Midrés analys men skiljer ytterligare mellan rekommodifieringsperspektivet på alkoholistvården, det vill säga att återföra missbrukaren till ett nyktert och ordentligt liv, och det samhällsreformatoriska perspektivet, där projektet är att förändra samhället så att utslagningen minskar och stigmatiseringen blir minimal. Han lägger också till ett könsperspektiv.

Periodierna

Utgående från sin kombinationsmodell förespråkar Edman tre perspektiv: ett moraliskt rekommodifieringsperspektiv, ett medicinskt rekommodifieringsperspek-

tiv och ett samhällsorienterat perspektiv. Dessa tre perspektiv kan, enligt författaren, i tur och ordning sägas dominera de tre perioder som han indelat den 40-åriga undersökningsperioden i. Periodindelningen sammanfaller med tidigare forskning och utgår från synen på problemet i offentliga dokument. Edman ger med sin omsorgsfullhet en fördjupad och preciserad motivering till periodiseringen. Åren 1940–1954 karakteriseras enligt författaren av orden arbete och moralisk påverkan. Tvångsvården expanderade, hade ett utpräglat primärt syfte att skydda samhället från ett klientel som var våldsamt (männen) eller osedligt (kvinnorna) eller brast i sina förpliktelser gentemot familjen eller övriga samhället (båda könen). Anstalerna (framförallt de för män) dolde inte sin roll som korrektionsinrättningar, där arbetstvånget skulle förädla karaktären. Under den andra perioden, 1955–1965, möttes vården av en medicinsk utmaning. Klientelet var fortfarande fattiga missbrukare, men de bemöttes på delvis annat sätt. Man började tala om behandling av missbruket i egentlig bemärkelse, menar Edman, och ansluter sig till de forskare som ser ett avgörande nytt skede med den medikalisering och individualisering som nykterhetsvårdslagen av år 1956 gav uttryck för. Arbete och familj var dock fortfarande viktiga betoningar i vården. Åren 1967–1981 får rubriken "Sammanbrott och samhällskritik". Konflikterna mellan individorientering i behandlingen och samhällsperspektivet på problemets orsaker och lösningar var alltså närvarande i den alltmer terapicenterade alkoholistvården under perioden. Mest tydliga var motsättningarna i tvångsvården, som kritiserades kraftigt. Antalet tvångsintagna minskade drastiskt. Det rädde en förvirring inom tvångsvården: behandling som kontroll är problematisk när man inte är överens om värderingarna. Tvånget kritiserades utifrån det sociala perspektivet – varför disciplinera individen när problemet låg i samhället? Andra kritiker hävdade helt enkelt att tvångsvården var ineffektiv och därför inte berättigad.

Kvinnlig och manlig skötsamhet

Edman visar hur omsorgen om kärnfamiljens bestånd under den första perioden var ett ledande motiv för tvångsvårdens verksamhet. Männen på Vengarns stora och gamla anstalt intogs främst med indikationerna farlighet, oförmåga att ta vara på sig själv och brister i försörjningsplikter. De farliga männen motsvarade i hög uträkning, enligt Edmans studie av ett stickprovår, dem som Socialstyrelsens August Åman betecknade som "hustruplägare" eller försumliga husbönder. De intagna på Haknäs kännetecknades ofta av ett "sedeslöst liv" och oförmåga att ta hand om sina barn. Alkoholistvården hade tagit över de kvinnor som tidigare dömdes till tvångsarbete enligt lösdrivarlagen och också översynen av icke-sköttsamma kvinnor, visar Edman.

Innehållet i vården på Vengarn var framförallt arbetstvånget, "ett av anstaltens främsta hjälpmedel för att hålla kroppar och sinnen spänstiga" och syftade till att ge de intagna smak för "ordnat arbete och sunt levnadssätt" (s 121) enligt

anstaltsdirektörerna. För de kvinnliga intagna betonades fostran till trevlighet, sedlighet och moderlighet, samt flit. Arbetet, som främst betraktades som terapi, beskrevs i Haknäs verksamhetsberättelse såsom "det som kan förekomma i ett hem på landet; hushållsarbete och arbete med trädgård inklusive husdjur". (s 134) Trivseln var också viktig. Här fostrade man kvinnliga husmödrar och miljön var mera hemlik.

Det bästa sättet för en intagen man att bli betraktad som färdigbehandlad var att visa sin arbetsduglighet eller helt enkelt att få ett arbete. Under denna period var det också mycket lätt att få arbete, till och med för dem som rymde. Ett annat gott argument för mannen var att han behövdes i hemmet för familjens försörjning. En man som arbetade kunde till och med tillåtas missbruka alkohol i viss utsträckning. Knappt 50 procent av de intagna männen var vid denna tid gifta och därmed familjeförsörjare – en siffra som är långt högre än idag. Motsvarande familjeargument för kvinnorna var att de behövdes för att sköta hem och familj. Hur välvärdade barnen var och hur städlat det var i hemmet var således viktiga argument för eller emot kvinnornas förlängda försökspermissioner.

Skötsamhetskraven var klart könsspecifika och, vad gällde själva alkoholbruket, klart mindre toleranta mot kvinnorna.

Under den andra perioden tycks kön komma att spela en mindre roll i rekommodifieringen: (yrkes)arbetsamhet blev norm också för kvinnorna. Både den manliga och den kvinnliga institutionen införde visserligen mera psykiatrisk vård, gruppsamtal och behandlingskollegier för att förbättra stämningen och stärka behandlingstanken, men anstaltsvården kretsade dock, trots detta, fortfarande kring arbetsdriften. "Arbetsdriften hotades inte av behandlingstanken" (s 258), hävdar Edman. De intagna och anstalten förhandlade fortfarande med argumenten arbete (arbetsmarknaden var fortfarande god), bostad och familj. Ett nytt argument tillfördes dock: en permission kunde vara terapeutiskt motiverad.

1965 anlades en betongfabrik vid Venngarn. På Brotorp anlades en arbetssal och man fick en sömnadsfabrik där man tog emot flera kontraktsarbeten. Det rationella, företagsekonomiskt bedrivna arbete som erbjöds hade nog sin könskaraktär. Från mitten av 1950-talet blev också fritiden inkluderad i den terapeutiska och sysslosamma tiden. När "pysslandet" under perioden nedtonades på den kvinnliga anstalten, i förhållande till arbetet, sammanhänge det i tid också med hemmafruidealets död i det svenska samhället.

Under den tredje perioden, från mitten av 1960-talet, kan man tala om en feminisering eller kanske snarare en domesticering av hela tvångsvården. Under rubriken "Förändring under motstånd" beskrivs verksamheten på Venngarn under denna period. Arbetslinjen, som upplevde sitt klimax under föregående period, bröt nu samman. Den industriella produktionen gick med förlust. I början av 1980-talet stod 60 procent av de intagna utanför arbetsmarknaden, som förtidspensionerade eller med sjukbidrag och det var också mycket svårt att få arbete på

den öppna marknaden. Arbetet på anstalten kunde inte vara mycket annat än arbetsterapi. Några forskare menade i början av 1980-talet att anstalterna hade förvandlats till vänliga, passiva pensionärshem. Venngarn klarade inte denna omställning. För Runnagården, som inte hade samma historiska belastning i en strikt arbetslinje, blev omorienteringen mycket lättare. Man blev Socialstyrelsens exempelanstalt, en demokratisk inrättning, öppen mot det omliggande samhället, aktiv i samhällsdebatten. Personalen försökte göra livet på anstalten så likt det omgivande samhället som möjligt, för att minska de negativa effekterna av en anstaltsvistelse. På arbetsmarknaden skulle missbrukarna behandlas som andra sjuka, i övrigt på samma sätt som andra medborgare. För att normalisera tillvaron avskaffades de särskilda fritidsprogrammen och klienterna fick söka sig till näraliggande Örebro om de ville ha förströelse. Män och kvinnor behandlades småningom gemensamt – något som intressant nog skedde samtidigt som kärnfamiljen förlorade sin normativa kraft i vården. Vad vården gick ut på var dock mycket oklart och det verkade inte heller vara så intressant för någon part – möjligen för klienterna (se nedan). Runnagårdens psykologs beskrivning av behandlingsarbetet skulle platsa i *Grönköpings veckoblad*s New Age-spalt: "en rad olika tekniker som innebär att man uppmärksammar förnimmelser som man får av rörelser och koncentrerar sig på att uppleva dessa förnimmelser". (Runnagårdens verksamhetsberättelse 1972, citerad i Edman, s 393) Det huvudsakliga innehållet i vården, med Socialstyrelsens samtycke, var enligt Edman, en allmänt antiauktoritär och samhällskritisk anda. Livet på denna nu enda anstalt för kvinnor blev så attraktivt att man som straff för förseelser använde utskrivning i stället för isolering och överflyttningar. Med arbetets minskade roll på anstalterna blev också bedömningen av vårdresultatet annorlunda. Vårdens syfte blev att "varje patient kan fungera optimalt utifrån sina egna resurser samt var och en skall uppmuntras att ta ansvar för sig själv" (s 380). Sociala dygder, aktivitet och ansvarstagande, att man följde behandlingsprogrammet, och inte arbetsförmåga i sig, utgjorde måttet på den goda klienten.

Arbetslinjen

Edman lyckas alltså också periodisera arbetslinjen inom tvångsvården. Under den första perioden var innehållet i vården framförallt arbetstvång som moralisk påverkan. Under 1940-talet bestod arbetet på Venngarn huvudsakligen av jordbruks- och trädgårdsarbete: 8,5 timmar på vardagar, 3,5 timmar på lördagar. Då endast 5–6 procent av alkoholisterna i det civila var sysselsatta i jordbruk, medan en tredjedel var grov- eller diversearbetare, var detta ingen förberedelse för kommande yrkesverksamhet. Edman visar hur arbetet främst fungerade som ett diagnosinstrument – förbättringen mättes i hur god arbetsprestationen var. Också kvinnorna bedömdes utifrån sin arbetskapacitet även om verksamheten inriktade sig på deras förmåga att sköta ett hem.

Under den andra perioden blev arbetsverksamheten mera industrialiserad. Den fick också en annan roll i behandlingen och betraktades mera som vård av missbruket i sig, inte bara som en korrigerig av arbetsovilja. Arbetet skulle vara yrkesförberedande rehabilitering. Samtidigt som industrialismen gjorde sitt intåg på anstalten upphävdes intressant nog också den skarpa gränsen mot fritiden, som nu inkluderades i den terapeutiska tiden. På ett visst sätt fick de intagna därför mindre fri tid.

Under den tredje perioden förlorade arbetet egentligen sin uppgift annat än som individualterapi. De allra flesta tvångsvårdsintagna stod permanent utanför arbetsmarknaden. Varken fostran till arbetsamhet eller yrkesrehabilitering var därför realistiska mål. Arbetslinjen hade ersatts med en fostran till en ansvarstagande men improduktiv medborgare – ett mål som förutsatte att klienten skulle vara öppen för inträngande individual- och gruppterapi. Fritiden var eliminerad, all tid var terapeutisk tid.

Medikalisering blev behandlingstanke

Erdman definierar i sin behandling av den andra perioden på ett konkret och mångsidigt sätt sin syn på medikalisering. Medikaliseringen betraktar han som en samhällelig process som har en institutionell nivå, en begreppsnivå och en behandlings- eller praktikinivå. Han diskuterar med hjälp av dessa dimensioner i vilken bemärkelse man kan tala om en medikalisering av tvångsvården under 1950- och 1960-talen: kom medicinska myndigheter och lagar i ökande grad att reglera vården; definierade inflytelserika grupper allt mer alkoholmissbruket som ett medicinskt problem; utfördes behandlingen i allt större utsträckning av medicinsk personal? Avsnittet blir berättelsen om hur medikaliseringen uttunnades till en allmän behandlingssideologi.

I direktiven till det lagberedande arbetet fanns en tilltro till att den medicinska forskningen nu kunde ge stöd för medicinsk och psykologisk behandling. En konsekvens av detta för lagens skrivning blev att hjälpåtgärder i nykterhetsvårdslagen kunde sättas in redan vid fysisk och psykisk skada. Enligt Edman försiggick den verkliga medikaliseringen dock i den frivilliga vården. Tvång av medicinska skäl ansågs av kommittén strida mot rättsuppfattningen: det var svårt att ge en klar diagnos och olämplig livsföring som endast skadade individen själv kunde inte berättiga till tvång. Det infördes alltså inte någon medicinsk indikation för tvångsvård i lagen, som förblev social till sin karaktär.

Tvångsvården leddes inte heller av medicinsk personal. Fortfarande var utbildningsnivån mycket låg. Ett förslag om att alkoholistvården skulle läggas under Medicinalstyrelsen genomfördes aldrig. Varken den juridiska eller institutionella ramen för tvånget ändrade sig alltså särskilt mycket.

Medikaliseringen skedde, menar Edman, främst på begreppsnivå. Också där var den dock osäker. Kommittén bakom nykterhetsvårdslagen fastnade för en de-

finition av problemet som liknande de tidigare: alkoholmissbruk kunde leda till sjukdom, medan det var oklart om alkoholism var följden av en predisposition. Inför nykterhetsvårdslagen föreslogs visserligen vårdoptimistiskt en rad medicinska lösningar på problemen: behandlingen skulle bli bättre för att minska återfallen, missbrukarnas olika sjukdomar skulle behandlas adekvat. 1957 kom också den första professuren i teoretisk alkoholforskning. Vidare skulle man införa utbildning om alkoholism för medicinsk personal, polikliniker för missbrukare, ett centralt specialistsjukhus och en förstärkning av den medicinska expertisen i Socialstyrelsen. Reformprogrammet förverkligades dock inte. Sjukdomstillståndet var svårt att avgränsa, orsakerna dunkla och försök tycktes visa att det inte fanns några goda lösningar.

Den verkliga medikaliseringen handlade, enligt Edman, snarast om "en strävan efter vetenskapligt orsakstänkande och behandlingsambitioner", (s 222) eller att de facto angripa generalindikationen – hemfallenheten. (s 223) Eftersom sjukdomen inte kunde definieras och det inte fanns någon medicin blev resultatet "en abstrakt behandlingstanke i ett åtgärdsprogram som fortfarande hade en samhällsskyddande funktion". (s 237) Också denna behandlingstanke mötte motstånd från det gamla gardet, bland annat inom Socialstyrelsen, som ville se tvångsvården framförallt som ett samhällsskydd. Inom vården ledde en kombination av behandlingstanke och samhällsskydd till konflikter på nya nivåer. Trots detta slog behandlingstanken rot och fick stor betydelse. Edman har gett en trovärdig bild av hur det skedde.

Konflikterna som försvann

Vårdens egentliga syfte kan man, hävdar Edman, få en ännu preciserare bild av genom protesterna på anstalterna och genom de förhandlingar som fördes, där de intagna bytte prov på skötsamhet mot en frihet som anstaltsledningen kunde bevilja.

Reaktionerna på steriliseringsprojektet under 1940-talet visar att de intagna redan då kunde protestera mot anstaltsledningen. Att klaga till JO eller Socialstyrelsen var inte särskilt effektivt. Oftare tog sig därför motståndet uttryck som rymning. Kollektiv arbetsvägran var ett dramatiskt sätt att protestera som slog mot anstaltsvårdens kärna. Strejkagitation, namninsamlingar och protestmarscher för att väcka allmänhetens uppmärksamhet förekom också. Atmosfären måste ha varit hård. Vennigarn gjorde ingen hemlighet av att anstalten var en korrektionsanstalt. Brevcensur, överflyttning till annan anstalt, indragning av flitpenning, uppskjutande av permission och obestämda vårdtider utnyttjades flitigt. Det vanligaste disciplinmedlet var isolering i isoleringscell. På Haknäs var protesterna mera sällsynta och bestraffningar mindre vanliga. Under 1950-talet förekom, enligt årsberättelserna, isoleringsstraff inte alls.

Konflikterna under den andra perioden liknade den tidigare periodens: berus-

ningar, bråk, arbetsvägran, rymningar och kollektiva aktioner för att förhandla om ackordet. Överklaganden till JO tycks ha ökat. I vissa fall utgick klagomålen från behandlingstanken: arbetet var inte behandling, menade de intagna. Isolering användes, men i mindre utsträckning. Edman menar att källorna tyder på att medicaliseringen också innebar att mediciner användes i disciplinerande syfte. Oroliga eller bråkiga intagna fick lugnande medel. Disciplinproblem behandlades på sjukavdelningen. Edman noterar också att "ett av anstaltsvårdens märkligaste disciplininstrument under denna period var det nya språkbruket, som i någon mån avväpnade motståndet mot anstaltsordningen". (s 295) Alkoholistanstalterna blev vårdanstalter, de intagna vårdade, arbetet ett led i behandlingen.

Edman behandlar tyvärr i betydligt mindre grad konflikterna under den tredje perioden. Han konstaterar att ordningsbrotten på Vennagården nästan helt inskränkte sig till berusningar. Arbetsaktioner var meningslösa när arbetet förlorat sin betydelse och de intagna nu hade regelbundna inkomster från sjukskrivningar eller pensioner. En enda kollektiv protest noterades dock, en strejk mot avskaffandet av arbetsersättning. Konflikterna på Runnagården förbigås i avhandlingen med tystnad, fränsett konstaterandet att utskrivning kunde användas som disciplinmedel. Ändå kunde jag i Runnagårdens verksamhetsberättelser från 1960- och 1970-talen hitta uppgifter om ett mycket stort antal rymningar (t ex 258 under år 1970 och 252 under år 1974 och 446 under år 1975) och berusningar (73 under år 1970 exempelvis).

Edmans bild av Runnagården som en progressiv anstalt med fingret på tidens puls, en anstalt som enligt Edman under denna period internt skapade en slags demokratisk utopi och erbjöd ett anständigt liv för de intagna, som sökte riva muren mot det omgivande samhället och till och med försökte påverka det att bli tolerantare mot missbrukare framstår i litet annan dager när man tagit del av dessa uppgifter. Det är också intressant att anstalten hade dålig beläggning under 1970-talets mitt. Det kan ge en bakgrund till den utveckling där Runnagårdens personal, från att i början av den tredje perioden ha varit mycket kritiska mot tvångsvården, övergick till att tillämpa nykterhetsvårdslagen på ett flexibelt sätt och till slut propagerade mot en ny lag, som skulle ge mindre möjligheter till tvång. Tvånget, menade Runnagården, var i vissa fall nödvändigt: "ett visst mått av tvång (fostran, obligatorier och regler) är nödvändigt för att kunna bekämpa missbrukarnas destruktiva subkultur och samhällets liberala 'låt-gå' attityd" (Runnagårdens verksamhetsberättelse 1/ 1980 – 30/6 1981, Edman, s 412).

Det förefaller som om Edmans kritiska krafter trutit något mot slutet av boken.

Invitation till fortsatta utgrävningar och djupdykningar

Edmans bok ger oss en mycket konkretare bild än vi tidigare haft av den normerande tvångsvårdens väsen och av motsättningarna mellan lokal praktik och cen-

tralt uttryckta ideal. Han ger oss däremot inte någon chans att riktigt leva oss in i hur anstaltslivets vardag tedde sig för de intagna: hur rummen såg ut, hur man var klädd, hur hierarkin på anstalten fungerade, hurdan kontakt man hade med yttervärlden, hur man upplevde "vården". Här finns utrymme för att gräva upp ännu ett skikt av verkligheten – praktiken ur de intagnas synvinkel.

I Edmans framställning blir uppfostringsprojektet, att skapa en duglig och självförsörjande medborgare, otydligare och kanske humanare under den sista perioden, för att fokus flyttas mot samhället, från individen. Ur den intagnes synvinkel tedde det sig kanske inte nödvändigtvis så? Jag anser att behandlingsmålen och praktiken under den vilsna tredje perioden, där man i en demokratisk och terapeutisk gemenskap ville skapa en aktiv, självgående men icke nödvändigtvis produktiv medborgare, kunde ligga till grund för en djupare analys, inte bara av marginaliseringens historia, utan också av icke uttalade, men bärande, normer och värderingar i det svenska samhället efter arbetslinjens död. En sådan analys skulle också ha stor relevans för den (inte särskilt aktiva) debatten om tvångsvården idag.

I den här recensionen har jag endast kunna ta upp de trådar i avhandlingen som jag funnit allra mest fascinerande. Läsaren lockas att spinna vidare på flera av de teman boken lyfter upp och ser fram emot Edmans framtida, fördjupade porträtt av många av de inflytelserika männen och kvinnorna. Men Edmans bok är alldeles tillräckligt rik som den är. Den är i själv verket för tjock. Jag hoppas att den här recensionen har visat att det inte bör avskräcka läsaren.

*Kerstin Stenius**

* Fakultetsopponent